

MAGDALENA MATYKA
(Warszawa)

LIST WŁADCY HETYTÓW DO RAMZESA II

Wyjątkowe miejsce wśród zabytków epistolografii egipskiej zapewnił sobie list Muwatallisa II do Ramzesa II, jako szczególnego rodzaju przykład korespondencji przedstawicieli obcych sobie państw, kontrowersyjny dokument historyczny oraz ciekawy stylistycznie i językowo utwór. Na jego charakter wpływa decydująco czynnik polityczno-ideologiczny (co nie jest niczym nowym w piśmiennictwie egipskim), któremu podporządkowana jest stylistyka: ona stanowi o wyjątkowości tekstu. Jest to część większej kompozycji literackiej, poświęconej rozegranej nad brzegami Orontesu bitwy pod Kadesz. Relacje z tego wydarzenia uczeni podzielili na dwa korpusy tekstów: tak zwany „Poemat” i „Biuletyn”. Pierwszy jest nam znany z ośmiu kopii, drugi z siedmiu. Tekst egipski został wryty na ścianach świątyni w Abydos, Luksorze, Karnaku, Abu Simbel i Ramesseum, a uzupełniają go reliefy. Ponadto fragmenty poematu zachowały się na dwóch papirusach hieratycznych.

Oto pisze król wrogiemu kraju Hetytów – lecz już nie jako niezależny mocarz, ale pokonany i upokorzony klęską poddany Wielkiego Imperatora Egiptu – prosząc o litość dla swojego znękanego, wyniszczonego ludu i jednocześnie uznając nie tylko zwierzchnictwo Ramzesa II, lecz także słuszność oraz legalność władzy, którą faraon otrzymał od swego boskiego ojca – Re (§ 306–307)¹:

Twój sługa mówi po to, żeby oświadczyć, że ty jesteś synem Re – tym, który wyszedł z jego ciała, i to on dał ci wszystkie kraje zjednoczone razem.

Po raz kolejny podkreślenie podyktowanego wołą boga panowania Ramzesa II znajdujemy w § 308–310:

Co do ziemi egipskiej oraz kraju Hatti: one są twoje i twoi słudzy są pod twoimi stopami. Dał ci je Re – twój czcigodny ojciec.

Muwatallis korzy się więc przed potęgą i majestatem egipskiego monarchy oraz poddaje mu siebie oraz swój naród.

¹ Tłumaczenie wszystkich cytowanych fragmentów egipskiego tekstu, jeśli nie podano inaczej, według wydania: K. A. Kitchen, *Ramesseid Inscriptions: Historical and Biographical*, t. II, z. 2, Blackwell, Oxford 1970, s. 90–95.

Z dalszej części listu (§ 312–320) wnioskujemy, że zwycięstwo Ramzesa II było spektakularne, a klęska zadana hetyckim wojskom miażdżąca. Zdziesiątkowany, przerażony potęgą silnego ramienia faraona wróg błaga nie o wolność, lecz o darowanie życia tym nielicznym, którzy ocaleli z masakry (§ 316–317):

Oto wczorajszy dzień spędziłeś zabijając setki tysięcy, a dziś przyszedłeś znów i nie zostawiłeś przy życiu ich następców.

Taki obraz rozstrzygnięcia wielkiej bitwy pozostawił sobie współczesnym oraz następnym pokoleniom Ramzes II.

Oba mocarstwa (Egipt i Hetyci) można uznać za najpotężniejsze na arenie polityki międzynarodowej drugiego tysiąclecia p.n.e. Dla Egiptu to czas rozkwitu różnych sfer działalności życia społecznego: monumentalna architektura, kontynuowanie dawnych i tworzenie nowych gatunków literackich². Ten stan niewątpliwie podyktowany został otwarciem się kraju faraonów na obce wpływy, czego efektem nie było ślepe naśladownictwo, ale świadoma adaptacja osiągnięć innych kultur dla własnych potrzeb. Oczywiście warunki sprzyjające rozwojowi wewnętrznemu państwa oraz jego różnych struktur zapewniał pokój i silna pozycja Egiptu zdobyta dzięki budzącym podziw militarnym osiągnięciom walecznych Tutmozydów³, których starali się naśladować, a może w pewnym sensie rywalizować z ich dokonaniami, następcy na tronie Pana Obu Krajów. Z pewnością aspiracje polityczne ambitnego i dumnego Ramzesa II nie ustępowały tym, jakie wykazywali jego przodkowie. Wyprawa wojenna pod Kadesz, którą zorganizował w piątym roku swojego panowania⁴, miała potwierdzić wielkość oraz potęgę imperium egipskiego, a jednocześnie wznieść wspaniałą pomnik chwały jego władcy.

Tymczasem na północy rywal wzrastał w siłę, wchłaniając sąsiednie krainy⁵. Z Hetytami mierzyli się w walce już poprzednicy Ramzesa II – między innymi Seti I⁶. Przy wciąż rosnących apetytach na kolejne zdobycze terytorialne starcie władców dwóch najsilniejszych w owym czasie mocarstw było nieuniknione. Egipską wersję tych wydarzeń, które rozegrały się około roku 1274 p.n.e. nad brzegami Orontesu, już znamy. Wersja hetycka zachowana na glinianych tabliczkach odkrytych w Boğazköy⁷ przekazuje zupełnie inny obraz: Egipcjanie niespodziewanie zaatakowani (za sprawą podstępu Hetytów) wpadli w zasadzkę, z której udało im się

² Por. P. Laskowski, *Literatura Imperium*, [w:] *Tajemnice papirusów*, oprac. J. Lipińska, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 2005, s. 125–127.

³ N. Grimal, *Dzieje starożytnego Egiptu*, przeł. A. Łukasiewicz, PIW, Warszawa 2004, s. 216–230; Laskowski, op. cit., s. 125.

⁴ Ibid., s. 133.

⁵ Grimal, op. cit., s. 221, 227.

⁶ Ibid., s. 256.

⁷ A. H. Gardiner, *Egypt of Pharaohs*, Oxford University Press, Oxford 1961, s. 263–264; Grimal, op. cit., s. 266; T. von der Way, *Die Textüberlieferung Ramses' II. zur Qadeš-Schlacht: Analyse und Struktur*, Gerstenberg, Hildesheim 1984, s. 364.

wydostać – lecz ponieśli przy tym dotkliwe straty i ścigani przez wroga musieli wycofać się daleko na południe od Kadesz. Muwatallis, po bolesnym ciosie zadawanym egipskim szeregom, pokonał księcia Amuru – Benteszinę, umacniając w ten sposób hetyckie panowanie nad Syrią.

W świetle faktów przekazanych przez dokumenty zachowane na wspomnianych wyżej glinianych tabliczkach, relacja Ramzesa II o bitwie pod Kadesz nie może obronić swojej autentyczności jako źródło historyczne. Czym zatem jest?

Formalnie podporządkowana została zasadom epistolografii egipskiej, występują w niej bowiem typowe dla gatunku zwroty: „sługa” (*b3k-jm*), jako forma zwrotu do adresata używana przez osobę na niższym szczeblu drabiny społecznej; formuła stosowana jako pozdrowienie: *swd3-jb*; czy też fraza wprowadzająca treść listu: *r rdj.t rh(=k)* – w okresie ramessydzkim występująca jako *r-dd*. Dostrzegamy również cechę charakterystyczną listów ramessydzkich – mianowicie rozbudowaną część zawierającą tytułaturę władcy⁸. Zatem pismo skierowane przez władcę Hetytów do Ramzesa II spełnia zarówno normy gatunku, jak i wykazuje podobieństwo do innych tego typu zabytków piśmiennictwa egipskiego epoki ramessydzkiej.

Forma przekazu treści jest nieprzypadkowa, ale zwodnicza. W rzeczywistości list ten należy uznać za hymn pochwalny na cześć faraona. Utwory tego typu znane są już z wcześniejszych okresów historii Egiptu: Starego (o faraonie Sahure) i Średniego Państwa (poświęcony Sezostrowi III⁹). Hymny ku czci władcy skierowane bezpośrednio do niego (formy werbalne i zaimki 2 os. l. poj.) lub opowiadające o nim: jego przymiotach oraz dokonaniach (formy werbalne i zaimki 3 os. l. poj.) stanowią odrębny gatunek zwany eulogiami¹⁰. Innowacja eulogii z czasów Nowego Państwa polega na uwypukleniu znaczenia i dostojęstwa władzy królewskiej oraz na zbliżeniu charakteru utworu do formy oficjalnej inskrypcji.

W liście władcy Hetytów skierowanym do Ramzesa II za rozpoczęcie hymnu na cześć faraona można uznać już § 302 prezentujący tytułaturę króla Egiptu:

Władca chroniący swoją armię, potężny swym silnym ramieniem,

i następne (§ 303–305):

Mur obronny dla swoich żołnierzy w dniu walki, król Górnego i Dolnego Egiptu: Usermaatre-Setepenre, syn Re, lew, pan silnego ramienia, Ramzes ukochany przez Amona, obdarzony życiem na wieczność.

Nie jest niczym nowym czy nietypowym, że właściwą treść eulogii poprzedza wstęp odnotowujący tytułaturę króla. Przykładem niech będzie fragment wspomniana-

⁸ Por. list Ramzesa XI do Panehesiego: E. F. Wente, *Letters from Ancient Egypt*, Scholars Press, Atlanta 1990, s. 39–40.

⁹ J. Lipińska, *Między Memfis a Tebami. Literatura okresu Średniego Państwa*, [w:] *Tajemnice papirusów* (zob. wyżej, przyp. 2), s. 107. Por. też J. Assmann, *Hymnus, Lexikon der Ägyptologie* [dalej *LÄ*], t. III, 1980, szp. 103–108.

¹⁰ Id., *Eulogie, Königs-, LÄ*, t. II, 1977, szp. 40–43.

nego już hymnu ku czci Sezostrisa III, w którym ten władca z czasów panowania XII dynastii nazwany został, podobnie jak Ramzes II, obrońcą swoich poddanych:

Pozdrowienie tobie, Chakaure, nasz Horusie boski w swych przemianach,
ty, który chronisz kraj...¹¹

Natomiast narrację w 3 os. l. poj. we wprowadzeniu listu (§ 306): „Twój sługa mówi...”, można potraktować jako zabieg stylistyczny użyty do zdynamizowania toku narracji – czemu służy również przejście do narracji w 2 os. l. poj. w apostrofie w § 307:

Ty jesteś synem Re – tym, który wyszedł z jego ciała.

Paralelne do wymienionych określenia faraona znajdujemy na początku dotyczącego bitwy pod Kadesz poematu (§ 11–12) – którego list Muwatallisa jest końcową częścią:

Mur strzegący jego armii [...] ¹², ich tarcza w dniu walki.

Wypowiedź króla Hetytów jest wyraźnie zretoryzowana dzięki zastosowaniu różnicowanych figur:

- a) apostrofy: „Nie bądź dla nas srogi!” (§ 311), „Spójrz, twoja moc jest wielka” (§ 312) czy „Nie zwlekaj ze swą odpowiedzią¹³, zwycięski królu!” (§ 319);
- b) pytania retorycznego: „Czy to dobrze, że zabijasz swoje sługi, a twoja twarz jest wściekła, bez litości?” (§ 315);
- c) modyfikowaniu odcieni wypowiedzi poprzez użycie trybów oznajmującego i rozkazującego oraz partykuł (310–313):

Dał je tobie Re – twój czcigodny ojciec,
Nie bądź dla nas srogi!
Spójrz, twoja moc jest wielka i siła twoja ciąży na kraju Hatti!

- d) paralelizmu wewnętrznego (§ 316–317):

Oto wczorajszy dzień spędziłeś zabijając setki tysięcy¹⁴, a dziś znów przyszedłeś i nie zostawiłeś przy życiu ich następców;

- e) desperackiej (mimo formy trybu rozkazującego) prośby: „Daj nam żyć!” (§ 320).

¹¹ Lipińska, op. cit., s. 107.

¹² Miejsce zniszczone w tekście egipskim; niezachowane kompletnie w żadnej z wersji.

¹³ Słowo egipskie różnie tłumaczone: „Ausspruch” (A. Erman, *Die Literatur der Ägypter*, Leipzig 1923, s. 336), „Bescheiden” (G. Fecht, *Das „Poeme” über die Qadeš-Schlacht*, Studien zur Altägyptischen Kultur 11, 1984, s. 322), „dealings” (M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature: A Book of Readings*, t. II: *The New Kingdom*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 1976, s. 71; Wentz, op. cit., s. 30), „words” (Kitchen, op. cit., s. 14).

¹⁴ Por. Lipińska, op. cit., s. 107: „Twoja rzeź powoduje śmierć tysięcy wśród barbarzyńców”.

Gdyby wypowiedź Muwatallisa pozbawić wymienionych środków stylistycznych, właściwa treść petycji króla Hetytów mogłaby zostać zawarta w trzech zdaniach:

1. „Jesteśmy twoimi poddanymi” (§ 308 + 309).
2. „Skończ atak” (pierwsza część § 311).
3. „Proszę o pokój” (zdanie kończące § 320 – ostatni należący do listu).

Mamy tu też do czynienia z zabiegiem znanym z zabytków piśmiennictwa Egipcjan. List jako część większej kompozycji literackiej oraz sposób podkreślenia szczególnej roli adresata w życiu społeczności, której był członkiem, lub zaznaczenia wyjątkowości relacji między nadawcą a odbiorcą znajdujemy w okresie Starego Państwa: list młodzieńczego Pepi II do „królewskiego attaché”¹⁵ Herchufa włączony w treść autobiografii tego dostojnika egipskiego dworu oraz epizod w *Przygodach Sinuheta* – opowieści z czasów Średniego Państwa, której bohater po wielu latach spędzonych poza ojczyznę otrzymuje list od swego pana – króla Górnego i Dolnego Egiptu. W obu tych przypadkach faraon pisał do podwładnego. Tymczasem w utworze z czasów Nowego Państwa to faraon jest odbiorcą listu-eulogii, o którego wyjątkowości stanowi nowatorski zabieg stylistyczny: hymn na cześć Ramzesa II wygłasza pokonany król obcego kraju – niezwiązany z egipską kulturą, historią czy religią; nie bóg ani nie poddany (jak to miało miejsce w przypadku wcześniejszych kompozycji literackich tego typu). Przy czym należy pamiętać również, że nie tylko forma tego listu jest zwodnicza, ale także jego nadawca, ów pokonany król – postać, której kreację należy uznać za jeden z zabiegów stylistycznych autora poematu.

Tylko takie spojrzenie na list Muwatallisa do Ramzesa II – jako na rodzaj eulogii, pozwala docenić w pełni wartość historyczno-literacką tekstu oraz sztukę poetycką jego autora; odkryć sens przekazu i poznać piękno egipskiej kultury.

LIST WŁADCY HETYTÓW, MUWATALLISA, DO RAMZESA II (§ 300–320 POEMATU O BITWIE POD KADESZ)

Wówczas przysłał [Muwattalis] swojego posła z listem w ręce adresowanym do wielkiego imienia mojego [Ramzesa II] majestatu pozdrawiając majestat pałacu, Re-Horachty, silnego byka ukochanego przez Maat, władcę chroniącego swą armię, potężnego swym silnym ramieniem, mur obronny dla swoich żołnierzy w dniu walki, króla Górnego i Dolnego Egiptu: Usermaatre-Setepenre, syna Re, Iwa, pana silnego ramienia, Ramzesa ukochanego przez Amona, obdarzonego życiem na wieczność:

„Twój sługa mówi, żeby oświadczyć, że ty jesteś synem Re – tym, który wyszedł z jego ciała, i to on dał ci wszystkie kraje zjednoczone razem.

Co do ziemi egipskiej oraz kraju Hatti: one są twoje i twoi słudzy są pod twoimi stopami. Dał je tobie Re – twój czcigodny ojciec. Nie bądź dla nas srogi! Spójrz, twoja moc jest wielka i siła twoja ciąży na kraju Hatti! Czy to dobrze,

¹⁵ J. Popielska-Grzybowska, *Zaranie dziejów, zaranie pisma. Inskrypcje okresu Średniego Państwa*, [w:] *Tajemnice papirusów* (zob. wyżej, przyp. 2), s. 61–62.

że zabijasz swoje sługi, a twoja twarz jest wściekła, bez litości? Oto wczorajszy dzień spędziłeś zabijając setki tysięcy, a dziś przyszedłeś znów i nie zostawiłeś przy życiu ich następców.

Nie zwlekaj ze swą odpowiedzią, zwycięski królu! Pokój jest wspanialszy niż walka. Daj nam żyć!”

nefrytowalisica@wp.pl

ARGUMENTUM

Hic demonstratur litteras, quas – ut ex ipsis elucere videtur – Muwatallis, Hetthaeorum rex a Ramse II proelio superatus ad victorem scripsit, re vera esse hymnum laudativum in pharaonis honorem ab Aegyptio aliquo compositum.